

DEVICTUS VINCIT. A MAGYAR KIRÁLYSÁG SORSFORDULÓI A KÖZÉP- ÉS KORA ÚJKOR HATÁRÁN (1439–1566)

Varga Szabolcs

PhD, habil. tanszékvezető docens,
Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola
szavarga@gmail.com

A történelmi emlékezet

„A nap leáldozni készült, vérpataokban megtört néhány sugárt vetve vissza Mohács téreire, hol az élet-halál csatáját vívták az egyenetlenkedés hagymázától hervasztott magyar nemzet bátor sőt merész, de rosszul rendezett hadai, a 200 ezer ember és mintegy 2000 hajó kíséretében megjelent, s apró harcokkal már néhány nap óta ingerlett hatalmas török szultánnal, I-ső Szulejmánnal. Hajnala e napnak szépen hasadt, reményteljes volt, alkonyata szomorú, a magyarra halotti gyászt hozó.” (Jászay, 1846, 2) Ezekkel a sorokkal kezdődik a kiváló tudós Jászay Pál mohácsi csatát követő hónapokról szóló nevezetes könyve, melynek alaptónusa a saját korának lenyomata, mondanivalója azonban meghatározta a következő százhetven év török korról alkotott felfogását. Ehhez persze hozzájárult a reformkor nagyjainak és az 1848–1849-es szabadságharc túlélőinek (íróknak, politikusoknak, egyháziaknak) hasonló véleménye: a mohácsi csatasíkon valami kisiklott, és azóta sem sikerült visszaállítani a magyar nemzet sorsát és jövőjét a helyes vágányra.

A történelmi bűnnek természetesen voltak tettesei és elszenvetői. Utóbbi – a magyar nemzet egységes nemzeti tömbben kezelt monolitja – korokon keresztül állandó volt, míg az elkövetők köre folyamatosan bővült és terebélyesedett. Az emigráció gondolkodói vérmérsékletüktől függően kárhoztatták a Habsburgok álnok aknamunkáját és a bárói széthúzást, a 20. század elején a nemzet nemzetiségeinek és nemtelenjeinek lenézését, a század közepén pedig a degenerált urizálás öngyilkos önzését. Minden kor megívta a saját Mohács-harcát, és jelenének politikai felfogásához gyártott saját múltat. A gyakori politikai kurzusváltásokon át azonban kikristályosodott a mohácsi csatának és a magyarság török kori nagy sorsfordulóinak egy markáns értelmezése. Ennek központi elemei közé tartozott a korabeli magyar politikai elit sommás elítélése, az alkalmatlanság, az árulás, az emberi gyengeségek kihangstúlozása, a keresztény propagandisztikus megnyilatkozások álságossága és a Nyugat árulása. Ezt a képet sugallják a használatban levő tankönyvek, ebben a szellemben zajlik a közbeszéd és a közélet, mindez azonban elhomályosította a

tisztánlátást, és a magyar történelmi tudat súlyos torzulásához vezetett. Ennek bizonyítására legyen most elég a nép szava, hiszen a *Szulejmán* című népszerű filmsorozathoz írt elektronikus hozzászólásokban bár Mohácsról írnak, a jelenről szólnak, és véleményükhöz szellemi argumentációnak a magyar közgondolkodásban levő történelmi képet használják. A magyar társadalom a „normális” időből kikökökített helyzetként értékeli saját török kori történelmét, ennek egyenes következményeként zárójelben tartja az utolsó ötszáz évét, és várja sorsának „egyszer csak valahogy” a normalitásba való visszatérését. Azonban ha helytelen az alapképlet – a mohácsi csata okainak és következményeinek értékelése –, akkor miképpen várható el a török kor reális megítélése vagy a jelenben való józan tájékozódás?

A magyar társadalom egy részének tudatában így vált a magyar történelem a kiválasztottságon alapuló üdvtörténetté, a másik rész számára azonban egyfajta „kárhoztörténetté” állt össze, amelyben minden csapás jogos és megérdemelt, a végén pedig nem várhat feloldozás. Ha ehhez a képhez nem nyúlhatunk hozzá, akkor a történettudomány öncélúvá és funkciótlanná válik, elveszti értelmét, illetve jelentőségét a mindennapok szervezésében. Innentől nem pusztán történeti, hanem egyben nemzeti sorskérdés is a török kori sorsfordulók helyes értelmezése, és nem lehetséges végtelen számú olvasat.

Érdemes az elején leszögezni, hogy a százötven éves oszmán megszállás mérhetetlen szenvedést okozott az országnak. Egy olyan virágzó kultúrát tüntetett el, amelynek ma csak a törmelékét ismerjük. Rendkívül sok káros folyamat indult meg, amelyek magukban hordozták a modern kor magyar bukásainak csíráját. Emiatt nem szabad az agresz-

szor és áldozat szerepet annulálni, mert számunka a Mohácsnál vagy Szigetvárnál eleső katonák szenvedése nem lehet egyenlő az ellenoldalon küszködő janicsárokéval. Még ha mindezt ma felesleges bárkinek is felróni, elkenni sem illik.

Ezzel együtt a késő középkori sorsfordító eseményeknek lehetséges egy, a megszokottól eltérő – megkockáztatom –, pozitívabb olvasata, amely úgy is koherens és egzakta, ha az a bizonyos pohár félig tele van, és nem „mi” loccsantottuk ki a maradékot.

A vereség ideje

A magyar történelmi tudat egyik legszilárdabb pontja 1526. augusztus 29. Aki ezt ismeri, az a magyar nemzet közösségének tagja, aki nem, az kívül reked rajta. Ugyanakkor a mohácsi csata időpontja azon kevés történelmi dátum közé tartozik, amely a környező népek többségének tankönyveiben is szerepel, mintegy halvány visszfényként az egykor Hungáriának nevezett közös hazá tudatának.

A mohácsi csata azonban évtizedekkel korábban eldőlt, a Duna jobboldali ártérének lapályán valójában már csak egy fontos felvonás végjátéka zajlott. A vereséghez vezető úton természetesen sok jelzőkövet ki lehetne emelni, ám a Magyar Királyság történelmének első sorsfordulója az volt, amikor az Oszmán Birodalom a 14. század végén megjelent a határok tág előterében. A magyar történetírás ugyanis még mindig nem hangsúlyozza eléggé, hogy ez az államalakulat hódításra született, a „békés egymás mellett élés” politikája a rendszeréből adódóan nem volt lehetséges. A hadakozás számukra több volt kényszerítő hagyománynál. Miként Szulejmán szultán 1526 elején I. Ferenc francia királynak megfogalmazta: „A mi dicső őseink

és nagyfényű nagyapáink [...] soha nem szüntek meg hadakozni az ellenség visszaszorítására és az országok elfoglalására. Mi is, szintén az ő nyomaiakon indultunk. Mi tartományokat és erődöket, melyekhez nehéz volt hozzáférni, elfoglaltunk minden időben. Paripánk fel van nyergelve, kardunk oldalunkon van éjjel és nappal.” (Szalay, 1859, 6.) Az oszmán birodalmiság elve egyszerűen a hódításra alapult. Ez a türelmetlen vágy a nomád hatalmi ideológiából, illetve az iszlám univerzalizmusból táplálkozott, és áthatotta a hadsereget, valamint az államapparátust is. A hódításban minden társadalmi csoport érdekelt volt, ez adta meg az oszmán állam dinamizmusát, ez állt sikereinek hátterében – és ez okozta évszázadokkal később bukását is.

Természetesen a magyar történelem (sem) volt eleve determinált, kereke fordulhatott volna másképp is a 15. század első évtizedeiben. Az oszmánok uralmát elsöpörhette volna Timur Lenk, és a Luxemburgi Zsigmond irányította dinasztikus államkonglomerátum is erősebb volt annál, mint amit a nikápolyi (1396) és a galambóci vereség (1428) mutat. Az Oszmán Birodalom azonban túlélte a válságot és az 1430-as években visszatért az eredeti koncepcióhoz, a fennhatóság minél távolabbi kiterjesztéséhez. Ezzel szemben csak egy nagy, lehetőleg minél nagyobb, közép-európai dinasztikus állam vehette volna fel a versenyt, azonban ennek lehetősége Habsburg Albert osztrák herceg, német, cseh és magyar király 1439. október 27-én bekövetkezett halálával tovaszállt.

A magyar történetírás és közgondolkodás a 19. század közepétől a nemzet szemszögéből értékelte az egyes történelmi korokat, és ez a szemlélet emelte piedesztálra Hunyadi (I.) Mátyás (1458–1490) uralkodásának idejét. E harminckét év önmagában álló vizsgálata

azonban elfedi azt a valóságot, hogy ez az éra éppen kivétel volt, és a magyar politikai elit nem véletlenül gondolkodott folyamatosan dinasztikus kapcsolatokban. Élhetünk a gyanúperrel, hogy mindezt a nyugati államfejlődés megszokott módján túl a magyar arisztokrácia helyzetfelismerése tartotta napirenden, amely tisztában volt az ország erejével, és tudta, hogy önmagukban nem lesznek elegendők a harc sikeres megvívásához. Ez állt a Jagellók és Habsburgok trónigényének és magyarországi táborának hátterében, és Mátyás a nyugati hadjárataival csupán elődei birodalmát „álmodta újra”, küzdve azért, ami számukra még természetes módon megvolt.

Tudományos körökben ma már nem okoz meglepetést az a megállapítás, hogy a Mátyás halálát követő – és a mohácsi vereséget megelőző – három és fél évtized Jagelló uralma fikarcnyit sem volt rosszabb elődjénél. Elég csak a hazai humanizmus és reneszánsz eredményeire gondolni, és az ország tényleges erejének ismeretében teljesen logikus lépés volt a mátyási fekete sereg sokat bíralt leszerelése és a határvédelem átszervezése. A Jagellók politikájának sikerességét jelzi, hogy Ulászlónak a kezdeti nehézségek után nem volt belső politikai ellenzéke, és nagybetegen is sikerült elintéznie fia trónutódlását. Vele ellentétben Mátyásnak többször is fel kellett lépnie ellenfeleivel szemben, és fiát, Corvin Jánost sem volt képes a trónra juttatni. Pedig ez a politikai sikeresség valódi fokmérője.

A két éra lehetőségei közötti legnagyobb különbséget az okozta, hogy közben az Oszmán Birodalom jelentősen megerősödött, és ereje, lehetőségei teljesen mások voltak 1520-ban, mint például 1456-ban. Az oszmán állam I. Szelim (1512–1520) alatt világbirodalommá vált, míg a Magyar Királyság nem volt képes újabb erőforrásokat a maga szolgálatába állí-

tani. I. Szulejmán trónra lépésekor az általa irányított állam legalább ötször erősebb volt ellenfelénél. Ez az arány eleve lefutottá tette kettejük harcát, és feleslegessé teszi Nándor-féhérvár két ostromának (1456, 1521) összehasonlítását. A magyar állam egyetlen esélye az lett volna, ha már ekkor a Habsburgok ülnek Szent István trónján, vagy a Jagellóké az osztrák területek, mert Közép-Európában az osztrák örökös tartományokkal voltunk valójában sorsközösségekben. Az oszmán támadások az 1470-es évektől Krajnát, Karintiát, Stájermarkot is rendszeresen fenyegették, így nem véletlen, hogy a Habsburgokat különösen érdekelték a magyar viszonyok, és az 1520-as évektől közös határvédelmi rendszert építettek ki a leginkább veszélyeztetett horvát végeken. Hosszú út vezetett idáig, mert a 15. század magyar trónharcai és a magyar korona visszaadása körül kialakult konfliktus miatt a magyar köznemességben élt egy erős németellenesség, melyet csak lassan vetkőztek le. A Jagellók cseh és lengyel beágyazottsága az eltérő államérdekek – baltikumi és német irány – miatt nem hozhatott annyi segítséget az országnak, amennyire szükség lett volna. Ezzel nyertünk egy történelmi barátságot a lengyelekkel – a szomszédság ellenére szinte soha nem konfrontálódott a két állam –, de az Anjouk, a Jagellók és a Szapolyaiak dinasztikus kapcsolataiból soha nem lett szorosabb, az oszmánok ellen is használható viszony. Mindezek ismeretében lehet igazán sajnálni Albert király váratlan halálát.

A vereség oka

Minden közhiedelemmel ellentétben a mohácsi vereség legfőbb oka az volt, hogy Szulejmán szultán el akarta foglalni az országot, a magyar elit pedig jobb híján felvette a kesztyűt, és az egyenlőtlen feltételek ellenére kiállt

az akkori világ legnagyobb hadserege ellen. Amennyiben elfogadjuk ezt a sommás megállapítást, azonnal feleslegessé válik minden további lamentálás a magyar hadsereg létszámán, a hadvezetés minőségén, vagy Szapolyai János erdélyi vajda késésén. A magyar közgondolkodás azonban máig nem képes belenyugodni a magyar állam legfontosabb megmértetésének végkimenetelébe. Ezzel a tudattal már a kortársak sem voltak képesek megbirkózni, és ennek köszönhető az a lázas bűnbakkeresés, amely az elmúlt ötszáz év politikai publicisztikáját és történelemértelmezését napjainkig oly erősen befolyásolja. (Rendkívül tanulságos, hogy egy néhány évvel ezelőtt megjelent kitűnő tanulmánykötetben éppen Szapolyaival kezdődik a magyar bűnbakok sora, ami azt sugallja, hogy a magyar történelem ezt megelőző hatszáz dokumentálható évében egy kétes megítélésű személy sem volt. Ez azt mutatja, hogy a Mohács előtti magyar történelem értelmezésében soha nem volt olyan diszharmonia, amely megkérdőjelezte volna az egyes történelmi cselekedetek érvényességét.) Ennek a frusztrációnak tudható be, hogy máig számos teória kering a mohácsi vereség okairól és II. Lajos haláláról. Ez pedig szükségessé teszi, hogy röviden összefoglaljuk a kollégák által már több helyütt leírtakat.

A tudományos közvélekedésben máig él az a vélemény, hogy Szulejmán valójában nem akart támadni, de felháborította a követét ért méltatlan bánásmód. Szulejmán 1520. szeptember 30-án lépett trónra és 1521. május 18-án elindult serege élén a Magyar Királyság ellen. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy a trónra lépés utáni hetekben kiadta a parancsot a hadjárat előkészítésére. Ennek ismeretében sokadrangú az a kérdés, hogy érkezett-e szultáni követ a budai udvarba vagy sem.

Szulejmán mindenképp támadni akart, és erről kendőzetlenül vallott 1521. évi győzelmi jelentésében. „A hitetlenek ellen indítandó szent hadjáratra határoztam el magamat, s számba vevén a tévelygő nemzeteket, a kétségbe esett magyarokra fordítottam figyelmeimet, a kiknek húsával és vérével táplálkozott kardunk régi időktől fogva.” (Thúry, 1893, 373–374., idézi Fodor, 1991, 36–37.) Ezek után már csak az a kérdés, hogy vajon milyen utasítással érkezett Behrám császár II. Lajoshoz. Erre még később visszatérünk, de bármi állt is a levélben, az egyrészt elfogadhatatlan volt a magyar fél számára, másrészt a szultán is csak megtévesztésnek szánta, ürügyet keresett a háborúra.

Nem szabad szem elől téveszteni, hogy Szulejmán már 1521-ben is Budát akarta elfoglalni, és csak a realitások vezették Nándorfehérvár alá (Thúry, 1893, 49.; Fodor, 1991, 43–45.). Attól kezdve, hogy sikerült az ország kapuját bevennie, a stratégiai célja Buda meghódítása és a Magyar Királyság térdre kényszerítése lett. A háború közvetlen oka nem az antagonisztikus gyűlölet vagy egyéb fátum, hanem egyszerűen a szomszédság volt. Keleten elfogytak a könnyen meghódítható területek, és az iszlám szent helyek öreként a muszlimok elleni háborút is mind nehezebb volt megmagyarázni, így adta magát a legközelebb levő, az évtizedes harcokban már kivért Magyar Királyság elleni frontális támadás. Ha a magyar politikai elit ügyesebb, erősebb vagy simulékonyabb lett volna, akkor sem sikerült volna diplomáciai úton Szulejmánt eltéríteni a szándékától.

A Magyar Királyság egyetlen esélye az volt, hogy az oszmánok minden fronton hadban álltak, így lehetett abban bízni, hogy nem jut elég erő és figyelem a magyar hadszíntérre. Ez azonban csak elodáznia tudta a támadást,

és minden bizonnyal ez az oka a Nándorfehérvár esete és a mohácsi csata között eltelt öt esztendőnek. 1524 májusában meghalt a perzsa Ismail sah, így az oszmánok pillanatnyilag fellélegezhetek a keleti fronton. Ráadásul a következő évben újra fellángolt az Európát megbénító Habsburg–Valois-háborúskodás, és a Magyar Királyság elvesztette minden szövetségesét, ezért 1526-ban egyedül kellett szembenéznie a szultáni hadjáratral. Mind-eből azonban nem következik a „Nyugat hálátlansága, képmutatása stb.” Az európai udvarok számára mások voltak a prioritások, a balkáni hadszíntér távol volt, az oszmánokról szóló híreket már megszokták, illetve senki sem gondolta volna, hogy a Magyar Királyság nem tudja megoldani a problémát.

A mohácsi csatával kapcsolatos divatos „konteók” elmaradhatatlan eleme a magyar hadsereg elégtelen volta az oszmán hadigépezettel szemben. Azt azonban nem teszük hozzá, amit B. Szabó János kutatásaiból már egy évtizede tudunk: hogy a mohácsi síkon a keresztény Európa legnagyobb hadserege sorakozott fel. Az előző évi páviai csatában sem a francia király, sem V. Károly német-római császár nem tudott ennél nagyobb hadat összetrombitálni. A magyar seregben ott álltak egymás mellett a horvát, a szerb, a cseh, a morva, a lengyel, az osztrák és a német katonák, így nem tartható „a már megint egyedül maradtunk” örök magyar keserősége sem. A magyar állam ennél többre nem volt képes, és valódi alternatíva az ütközet előli kitérés sem lehetett.

A 2016. szeptember elején boltokba kerülő, a mohácsi csatáról és II. Lajos haláláról fennmaradt forrásokat összegyűjtő kötetben megjelenő írások világosan megmutatják, hogy a magyar politikai elit felismerte: eljutott teljesítőképességének határára. Hiába tértek

volna ki az ütközet elől, az ország tovább pusztult és gyengült volna, míg az Oszmán Birodalom a következő évben még erősebben tért volna vissza. Ebből a kutyaszorítóból, amelybe saját hibájukon kívül kerültek, nem lehetett veszteségek nélkül kiszabadulni. A megfizetendő ár pedig a saját életük volt, ugyanis augusztus 29-én a Magyar Királyság vezetői nem csupán politikai karrierjüket, hanem életüket is feláldozták az országért. A magyar történelemben adódott pár olyan dilemma, amelyben csak két rossz között lehetett választani – elég csak az 1944. októberi kiugrási kísérletre utalni –, Mohács is ezek közé tartozott. Alá kell húzni, hogy a mohácsi csata végkimenetele nem a magyar elit magatartásán, hanem a két-háromszoros túlerőn múlt. A számok nem hazudnak, az lett volna a csoda, ha győzünk.

A vereség következménye

Közhelyszámba megy, hogy a csata következményeként a középkori magyar államiság megsemmisült, két király került a trónra, és polgárháború tört ki, amely az ország három részre szakadását idézte elő. Ez azonban csak félig igaz, részleteiben mélyebb elemzést igényel. Szapolyai (I.) János és Habsburg (I.) Ferdinánd királlyá választása bizonyítja az ország túlélését. A magyar államiság nem szűnt meg, hanem a megváltozott körülmények között is töretlenül fennmaradt. A koronázások jelzik, hogy Szulejmán szultán nem érte el a célját, hiszen a győzelem ellenére sem tudta meghódítani az egész országot. Szeptember közepén kénytelen volt belátni, hogy még a fővárost, Budát sem képes tartósan megtartani, ezért a Szerémség kivételével kivonult az országból.

Szulejmán visszavonulását sokféleképpen magyarázták. Mivel az oszmán hódítás más

államok esetében is szakaszosan ment végbe, sokak szerint a szultán tudatos terv alapján cselekedett. Ezt a tudatosságot azonban valószínűleg a kényszer szülte. Évtizedekkel később erről ő maga így vallott: „A főntebbi években isten kegyelméből és győzelmes kardom segélyével meghódítottam Magyarországot és fővárosát, Budát; de mivel abban az időben nagyon távol esett a moszlim birodalomtól és így nehéz lett volna a kormányzása, János király pedig adófizetésre kötelezte magát érte: ennél fogva Magyarország királyságát a nevezettre ruháztam volt, annak halála után pedig fiának, Isztfán¹ királynak adományoztam.” (Thúry, 1893, 392., idézi: Fodor, 1991, 15.) 1526 telén tehát a közeledő tél, az élelmiszerhiány és a biztos bázisok messzesége miatt nem szállták meg Budát (Szalay, 1859, 131.). A szakaszos hódítás teóriája tehát nem biztos, hogy helytálló, hiszen ki volna az a politikus, aki a távoli jövőre vagy éppen utódjára hagyná a siker learatását? Úgy tűnik, hogy míg a 15. századi Oszmán Birodalom Szerbiát és Boszniát sem volt képes egyben lenyelni, Szulejmán államának a sokkal erősebb Magyar Királyság bizonyult túl nagy falatnak. A szultán hiába érezte uralkodása legnagyobb győzelmének a 15. század második felében mindinkább Bizánc örökösének tekintett Magyar Királyság leverését, a siker rámutatott hatalma véges korlátaira is. A késő középkori Magyar Királyságnak még egy ekkora vereség után is volt annyi ereje, hogy életben maradjon, és ne hódoljon be, hanem továbbra is valamilyen nyugati szövetségben keresse a megoldás kulcsát. A totális és azonnali megszállás helyett ezért Szulejmán kifinomultabb technikával volt

¹ Az oszmán forrásokban János Zsigmondot mindig István néven említik.

kénytelen olyan szövetségeket keresni, akik fenntartják pozícióit, míg el nem jön a kedvező alkalom egy újabb támadásra.

Témánk szempontjából kardinális kérdés, hogy mi történt volna, ha II. Lajos király túléli az ütközetet. A kortárs forrásokból is kiderül, hogy az európai udvarokban az uralkodó halálát tekintették a legnagyobb veszteségnek. Valóban ez a mohácsi csata igazi tragédiája. Lajos megmenekülése azonban csak szaporította volna a gondokat. Szulejmán ugyanis minden bizonnyal ugyanazt kérte volna tőle, amit 1528 elején Szapolyai Jánostól: behódolást és szabad átvonulást az osztrák tartományok felé. Lajosnak természetesen ezt el kellett volna utasítani, és ennek következtében már 1527-ben lángokban állt volna az ország. Az ellenállásért cserébe nem kapott volna akkora segítséget, mint amekkorát Habsburg Ferdinánd képes volt mozgósítani, a mohácsi csata borzalmaival átélte magyar elit egy része pedig nélküle és ellenében is rálépett volna a szultáni vazallusság sehová nem vezető útjára. Nem kizárt az sem, hogy a horvátok szintén külön útra léptek volna Ferdinánd alatt, így az ország már 1527-ben három részre szakadhatott volna. Mint tudjuk, a „mi lett volna, ha” nem történelmi kérdés, a „hogyan tovább” politikusi felvetésre pedig a kortárs elit számára két elképzelés tűnt járhatónak: vagy behódolnak Szapolyai vezetésével, vagy ellenállnak Ferdinánd uralma alatt.

Az 1526–1541 közötti időszakban hatalmas versenyfutás zajlott Ferdinánd, Szapolyai és Szulejmán között, melynek tétje továbbra is a Magyar Királyság feletti uralom megszerzése volt. Erről a szultán egy pillanatra sem tett le, ám a nyers erőszak helyett a színlelés politikáját, az úgynevezett *müddarát* választotta. Ennek lényege a megtévesztés, a tettetés

és a dezinformálás volt, és ez valóban „török áfiumként” hatott magyar politikusok generációira Szapolyaitól Thököly Imreig. A portai retorika elhitette velük, hogy létezhet közöttük szövetségi viszony, és az állami és személyi szuverenitásuk egy részét megőrizhetik. Az oszmán felfogás azonban e tekintetben rendíthetetlen volt: ha a gyakorlatban esetleg rákényszerültek is, jogilag soha nem voltak hajlandók osztozni az országon.

Szapolyainak egyetlen mentségére az szolgálhat, hogy világosan látta: a Habsburgok nem képesek megvédeni az országot, és fenntartani annak területi integritását, ezt pedig mindennél fontosabbnak tartotta. Nem vette észre, hogy erőfeszítései az ország egyben tartására valójában Szulejmán pozícióit erősítették. Az sem lehet véletlen, hogy Szapolyai udvarának zömét olyan délszláv humanisták alkották, akiknek lassan már egy évszázados tapasztalatuk volt az oszmán–keresztény együttélésről, és így megbarátkoztak ennek gondolatával. Azt azonban Verancsics Antal, Statileo János, Frangepán Ferenc és a többiek elfelejtették, hogy túlélésükért cserében Bosznia és Szerbia államisága elenyészett, helyükön néhány ruméliai szandzsákot alakítottak ki, a középkori Horvátország pedig szintén elenyészett, és csupán a Magyar Királyságnak köszönhette nevének, nemességének és eszmeiségének translációját. A magyar politikai elit Szapolyai körül tömörülő részében Stockholm-szindróma alakult ki a szultáni megtévesztő politika miatt, ez pszichésen talán érthető is. Az azonban már súlyos történelmi tévedés volt a részükről, hogy elhitték: az oszmán szövetséggel az egyéni és az állami szuverenitás egyaránt megőrizhető.

Fontos megemlíteni – Szapolyai ezt sem látta –, hogy a szultán környezetében kezdetben az is felmerült, hogy Ferdinándot támo-

gatják céljai elérésében. A velencei diplomácia saját jól felfogott érdekében azonban elhittette Szulejmánnal, hogy a Habsburgok világalomra törnek, és ezért ők a legfőbb ellenfél (Káldy-Nagy, 1974, 88.). Így lett 1527 közepére Ferdinándból első számú közellenenség, és ennek következtében értékelődött fel igazán a magyar hadszíntér jelentősége, ahol a világalomért folyt a harc.

Szulejmán alulértékelté ellenfeleit, és túlbecsülte saját lehetőségeit. Ez vezetett az 1529. évi és az 1532. évi hadjáratához. A kudarcért azonban komoly árat fizetett, hiszen Szapolyai uralmát aláasta a hadjáratok módja és kudarca. A magyar társadalom zömében 1532-ben tudatosult, hogy János király nem képes sem megvédeni őket, sem békét teremteni az egész országban. Hatalmát az a körülbelül hatezer oszmán katona tartotta fenn, akik ott állomásoztak Eszéken, Budán, és gyakori vendégként megfordultak Szapolyai ország részében. Vele szemben állt Ferdinánd, aki az 1530-as évek káosza közepette elkezdte a hatalma alatt maradt terület közigazgatásának átszervezését, és határozott törökellenessége miatt napról-napra erősebbé vált. Az Oszmán Birodalom erejét 1533-tól ismét az iraki front és a Mediterráneumért folytatott harc kötötte le, az itteni háborúkat csak 1540-ben tudta befejezni. Nem véletlen, hogy Szulejmán azonnal a magyarországi hadjárat megszervezésére adott parancsot, és a következő év nyarán belovagolt Budára (Fodor, 1991, 75.).

Buda elfoglalása igazi mérőföldkő a magyar történelemben, egyben lezárása az évtizedek óta zajló magyar útkeresések nagy részének. A magyar főváros elfoglalása Szulejmán legnagyobb győzelme volt, amelyre ő maga is így tekintett. Nem véletlenül időzítette augusztus 29-re, a legendás szerencsenapra.

Visszatérő motívuma az erről szóló munkáknak, hogy Szulejmán Szapolyai halála miatt volt kénytelen ismét beavatkozni a magyar ügyekbe. Valójában már évek óta ezt tervezte, de valami mindig közbejött. Most azonban eljött, hogy befejezze, amit ősei az 1380-as években, ő maga pedig 1521-ben elkezdett. Így vallott Buda elestéről nagyvezírének: „Célom tulajdonképpen az volt, hogy Buda székvárosát az iszlám egyik házává tegyem és Magyarországot birtokomba vegyem győzelmes kardom segítségével... Buda városát lakosaival és a hozzátartozó országgrésszel meghódítván s birtokomba vevén, a nagy templomokat dzsámikká alakítottam át... Magyarországot összes váraival, tartományaival és lakóival az oszmán birodalom többi tartományaihoz csatolván kádikat, várparancsnokokat és helyőrségeket rendeltem.” (Thúry, 1893, 395., idézi: Fodor, 1991, 13.) János Zsigmond sorsa tehát már 1540 nyarán, a hadjárat tervezésekor eldőlt. Valószínűleg így járt volna Szapolyai is, akinek a „megbecsültségét” mutatja, hogy 1543-ban Székesfehérváron csak az ő sírját rombolták szét és szentségtelenítették meg az oszmán megszállók.

Buda elfoglalása három illúzióval számolt le egyszerre. Szulejmán számára nyilvánvalóvá vált, hogy oly sok küzdelem és praktika ellenére sem képes megszállni az ország egészét. A Szapolyai oldalán állók túlnyomó része belátta a vazallusi út járhatatlanságát, és végleg lehorgonyzott Ferdinánd mellett. Csupán az ország keleti felében élők tartottak ki, akiknek nem adatott meg a választás alternatívája. Számukra a kérdés csupán úgy merült fel, hogy kívánnak-e a szultán alattvalói, ráják lenni, vagy elfogadják régi uraikat, Fráter Györgyöt, Perényi Pétert és a kisdud János Zsigmondot új szandzsákbégjeiknek. A választás kimenetele nem lehetett kérdéses, és

minden bizonnyal jobb egy vazallusi, ám belső életében tág autonómiát élvező, békés életet biztosító státusz, mint a teljes behódolás. Ennek ellenére mindhárom országrészben maradtak még köpönyegforgatók, a saját peccsenyjüket sütögetők, de ez már csak egyéni életstílus volt és nem követendő példa.

A harmadik illúzióval Ferdinándnak kellett leszámolnia, ám makacs természetéből fakadóan csak a következő évi sikertelen ostrom után látta be, hogy számára Buda örökre elveszett. Bár 1528 óta nem volt reális lehetőség arra, hogy Ferdinánd itt rendezze be udvarát, ő azonban minden bizonnyal eljárt ezzel a gondolattal. Buda akkor már évtizedek óta a cseh és a magyar (horvát) királyi udvar központja volt, szemben a renitens Béccsel, amely csak kényszerből lett „császárváros”. Félelmetes belegendolni abba a forogatókönyvbe, ha egy jobb, szerencsésebb csilagzat alatt a magyar fővárosban alakult volna ki a dunai Habsburg Monarchia központja.

Gondolatfüzérem záró jelenete az 1566. évi hadjárat. Ferdinánd ekkor már két éve halott volt, a hetvenkét éves Szulejmán pedig huszonhárom év után ismét, immár utoljára érkezett Magyarországra, ahol a legnagyobb győzelmeit aratta. Nem hiszem, hogy Bécs volt a célja, ekkorra már rég megkoptak világuralmi ambíciói. Az sem biztos, hogy jönni akart, lehet, hogy csak magával hozta Szokollu Mehmed, az új nagyvezír, nehogy a távollétében haljon meg, és ő így kiessen az esedékes utódlási küzdelmekből. Igazából ez mindegy is, de jól mutatja a folyamatok lassú változását.

A lényeg ekkor már az, hogy a horvát gróf és magyar arisztokrata Zrínyi hasonló dilemmába került, mint negyven évvel korábban elődei a mohácsi csatásokon. Igaz, előtte több választási alternatíva is felmerült, hiszen el

sem kellett volna vállalnia Szigetvár kapitány-ságát, be sem kellett volna zárkóznia a várba, és harminchárom napnyi ellenállás után senki sem vethetett volna semmit a szemére, ha feladja a maradék romhalmazzal. Ő azonban a Magyar Királyság tárnokmestereként és egyik főkapitányaként szabad akaratából úgy döntött, hogy kiront a várból, és harcolva esik el, példát mutatva ezzel az ellenfélnek és minden különutas ingadozónak.

Szigetvár ostroma semmivé foszlatta azt a reményt, hogy az oszmánok legalább a meghódított területeiket békésen birtokolhatják. Az ostrom után a magyar végvári katonák ugyanúgy folytatták a Hódoltság adóztatását, és ezzel a Balkánon már bevált pacifikáció a magyar területeken végérvényesen megbukott. A magyar városok és falvak lakói vitás kérdéseikkel továbbra sem a kádi elé járultak, hanem választott magyar vezetőiktől kértek jogorvoslatot. Az oszmán csapatoknak továbbra is meg kellett küzdeniük minden talpalatnyi földért, a határ mentén élő lakosság pedig az oszmán katonai sikerek hatására sem akart önként behódolni.

Zrínyiből hős lett, mert a magyar társadalomnak ekkor épp rá volt szüksége. A Rigómezőnél és Nikápolynál elkezdődött folyamatról Szigetváron bizonyosodott be, hogy nem fog sikerülni. A rengeteg vereség és kudarc hatására sem lett példa a vazallusi viszony, és nem lett hős az ezt az utat választókból. Keresztényként, a magyar szent korona alattvalójaként lehetőség volt legyőzve is győzni.

Zrínyi folytatta és annyiban meg is haladta a Hunyadi János, Kinizsi Pál és Beriszló Péter által kitaposott utat, hogy elődeivel ellentétben ő már egy „modern” újkori törökverő hős volt. Tetteit nem csupán a kevesekhez eljutó humanista művek lapjai őrizték

meg, és nem csupán a tábortüzek mellett énekelték, hanem a könyvnyomtatás révén megszülető európai nyilvánosság számára váltak azonnal elérhetővé, így hatása megsokszorozódott. Bár Zrínyinek az utolsó napokig nem voltak ilyen ambíciói, azonnal a török-ellenes Habsburg Monarchia egészének hőse, sőt „katonaszentje” lett, példájából pedig nagyon sok erőt merítettek a későbbi évtizedekben. Zrínyi után magyar hős nem viselkedhetett másképp, nem léphetett arra a bizonyos másik útra. Különösen nagy a kontaszt, ha felidézünk, hogy néhány héttel a szigetvári katonák hősi halála előtt Zimonynál János Zsigmond kézcsókra érkezett Szulejmánhoz. A semmibe vivő utat még akkor is sokan tapodták.

Devictus vincit

Az elején azt ígértem, hogy a magyar történelem késő középkori sorsfordító eseményeinek pozitívabb olvasatát nyújtom. Írásom egyik lényegi mondanivalója az, hogy a Magyar Királyság nem belső gyengesége vagy politikai elitjének silánysága, esetleg a Nyugat szándékos cserbenhagyása miatt veszítette el a mohácsi csatát, hanem jobbára rajta kívül álló objektív okok vezettek odáig. Az Oszmán Birodalom mindenképp el akarta foglalni az országot, Habsburg (I.) Albert király halála után pedig nem volt esély arra, hogy a Magyar Királyság egy olyan államközösség része legyen, amely képes elhárítani a fenyegetést. A mohácsi vereség azonban nem

IRODALOM

- Ágoston Gábor (1992): *A hódolt Magyarország*. Adams Kft., Budapest
 Ágoston Gábor (2014): *Európa és az oszmán hódítás*. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest • <http://tinyurl.com/glj5rxr>
 B. Szabó János (2006): *A mohácsi csata*. Corvina, Bp.

járt a Magyar Királyság bukásával, mert Szulejmán így sem volt képes elfoglalni az ország egészét. Nem lett belőle Szerbia, Bosznia, Albánia vagy Koszovó. Erre pedig minden esély megvolt.

Buda 1541. évi eleste ennek a beismerését jelentette, és 1566-ra a magyar társadalom nagy része leszámolt azzal az illúzióval, hogy az oszmán vazallusi függés egyéni vagy közösségi szinten összeegyeztethető a szuverenitással. Zrínyi Miklós szinte azonnal kialakuló kultusza létrehozta a keresztény, az oszmánokkal szemben intranzigens magatartást követő, a hazájáért halni kész hős példáját. Zrínyi hőstette után elszállt minden esély arra, hogy a más utat követőkből példaképek váljanak.

Bár látszólag volt más út, a magyar társadalom zöme – nemes és nemtelen egyaránt – azonban kitartott, és szilárdan hitt benne, hogy ez a vészterhes korszak csak ideiglenes állapot. Számukra ez volt a történelemből kimetszett idő, és ezért lehetett zavartalan az ország reintegrációja az oszmán megszállás lezárulásával.

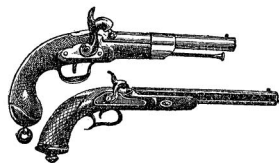
A tanulmány az OTKA PD 109863 poszt-doktori ösztöndíj támogatásával készült. Itt köszönöm meg B. Szabó Jánosnak a kézirat-hoz nyújtott hasznos tanácsait.

Kulcsszavak: *Oszmán Birodalom, Magyar Királyság, Habsburg Monarchia, mohácsi csata, politikai elit, identitás, emlékezet*

- Barta Gábor (1987): A törökös ideológia kezdetei Magyarországon. *Keletkutatás*. tavasz 8–19.
 Barta Gábor (1988): *Vajon kié az ország?* Helikon, Budapest
 Evans, R[obert] J[ohn] W[eston] (1979): *The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700. An Interpretation*. Oxford–New York

- Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zs. – Varga B. (szerk.) (2016): „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetési. MTA BTK–OSzK, Budapest
- Fodor Pál (1991): *Magyarország és a török hódítás*. Argumentum, Budapest
- Fodor Pál (2001): *A szultán és az aranyalma*. Balassi, Budapest
- Fodor Pál (2014): *Szulejmán szultántól Jókai Mórig*. MTA TTI, Budapest
- Jászay Pál (1846): *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Hartleben Konrád Adolf, Pest • <http://tinyurl.com/ht84wn2>
- Káldy-Nagy Gyula (1974): *Szulejmán*. Gondolat, Budapest
- Kubinyi András (1986): *A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt*. In: Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc (szerk.): *Mohács Tanulmányok*. Akadémiai, Budapest, 59–101.
- Neumann Tibor (2008): II. Ulászló koronázása és első rendeletei. Egy ismeretlen országgyűlésről és koronázási dekrétumról. *Századok*. 141, 2. 315–337.

- Oborni Teréz (2014): Barát vagy ellenség (Egy árulás története, Erdély, 1551.). *Korunk*. XXV. november, 13–23. • <http://tinyurl.com/haau6km>
- Pálffy Géza (2009): *A három részre szakadt ország 1526–1606*. Budapest <http://tinyurl.com/z04jffk>
- Pálffy Géza (2016): *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Második, szövegében változatlan kiadás utánnomása. MTA BTK TTI, Budapest • <http://tinyurl.com/gwwkeyw>
- Perjés Géza (1979): *Mohács*. Magvető, Budapest
- Szakály Ferenc (1975): *A mohácsi csata*. Akadémiai, Budapest
- Szakály Ferenc (1986): A török–magyar küzdelem és szakaszai a mohácsi csata előtt. (1365–1526) In: Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc (szerk.): *Mohács Tanulmányok*. Akadémiai, Budapest, 11–59.
- Szalay László (1859): *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-ik században*. Ráth Mór, Pest • <http://mek.oszk.hu/04900/04986/04986.pdf>
- Thúry József (1893–1896): *Török történetírók I–II*. MTA, Budapest, I: • <http://tinyurl.com/jc3xqda> • II: <http://tinyurl.com/z2jn768>

SZIGETVÁR 1566. ÉVI OSTROMA: AZ ELŐZMÉNYEKTŐL A KÖVETKEZMÉNYEKIG*

Fodor Pál

az MTA doktora,

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
fodor.pal@btk.mta.hu

Szigetvár 1566. évi török ostroma és elfoglalása Szulejmán szultán (1520–1566) nagyhatalmi politikájának volt a következménye és utolsó, szerény eredménye. A már életében a „Nagyszerű”, majd halála után a „Törvényhozó” melléknévvel felruházott szultán ugyanis uralkodásának negyvenhat hosszú esztendeje alatt végig azt az álmodta, hogy elfoglalja Magyarországot, legyőzi a „bécsi királyt” (a Habsburgokat), és megszerzi a *Kizil Elmát*, vagyis a Római Birodalom feletti uralmat. Ennek érdekében hadjáratok sorát vezetett Közép-Európába, de a mohácsi síkon aratott nagy győzelme (1526) ellenére igazi áttörést nem tudott elérni. A Bécs elfoglalására indított háborúk (1529, 1532) kudarccal végződtek, ezért 1540 végén úgy döntött, hogy megszállja Magyarországnak azt a részét, amely a saját vazallusának tekintett Szapolyai János uralma alatt állt. Így került sor Magyarország fővárosa, Buda elfoglalására 1541-ben, így kezdődtek meg azok a kisebb-nagyobb mezei csatákkal fűszerezett várháborúk, ame-

lyek a magyarországi oszmán fennhatóság (a „hódoltság”) létrehozását és megszilárdítását célozták. A balkáni és a dél-magyarországi bázisoktól (így az 1542-ben kialakított mohácsi szandzsáktól) legalább száz kilométerre, légius térben álló Buda körül és alatt az 1543. évi szultáni hadjárat eredményeként jött létre a nagyjából összefüggő oszmán domínium. Ekkor szerezték meg az oszmánok Pécsét, Siklóst, Valpót, Székesfehérvárt, Esztergomot stb., és az egymás után felálló szandzsákok és a kiépülő végvári láncolat katonaságára támaszkodva megkezdődött az oszmán uralmi terület lassú, szívós növelése a Habsburgok uralta Magyar Királyság (beleértve Szlavóniát is) és Horvátország rovására. Szulejmán az ország keleti részét, Erdélyt eleinte (1540–1541) szintén a birodalmához akarta csatolni, de aztán a rövid életű Habsburg hatalomátvételi kísérlet (1551–1556) hatására lemondott a terület megszállásáról, és arra törekedett, hogy vazallus fejedelemségként a Szapolyai-ház örököse, János Zsigmond kezébe adja. Ennek érdekében a „királyfit” 1553. március 7-én saját kérésére „magyar és erdélyi királynak” nevezte ki azt remélve, hogy az összes magyar mögötte sorakozik fel. Ez nem következett be,

* Ezen írás némileg eltérő változata *Szigetvár, 1566* címmel megjelent Móser Zoltán *A voltát nézni kegyelme-sen* (Budapest: Napkút Kiadó, 2016, 58–63.) című kötetében.